Turkish Studies Social Sciences

Volume 14 Issue 3, 2019, p. 193-214

DOI: 10.29228/TurkishStudies.22865

ISSN: 2667-5617

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 28.03.2019

✓ Accepted/Kabul: 10.06.2019

📅 Report Dates/Rapor Tarihleri: Referee 1 (10.04.2019)- Referee 2 (21.05.2019)

This article was checked by iThenticate.

ŞANLIURFA İLİ BİRECİK İLÇESİ KÖY YERLEŞMELERİNİN TOPONİMİK ANALİZİ*

Mehmet AKBIYIK**

ÖZ

Millî kültürümüzün önemli konularından biri de ad vermedir. Adbilimin dallarından biri olan yer adları (toponimi) ise, bir toprak parçasını vatan haline getirmesi bakımından daha çok önem kazanmıştır. Tarih boyunca dünyanın çeşitli bölgelerinde 16'sı büyük devlet olmak üzere irili ufaklı yüzden fazla devlet kuran ve üstün bir kültür yaratan Türk milleti, yayıldığı geniş coğrafyada karşılaştığı dağ, ova, nehir ve ırmaklara, kurduğu yerleşim merkezlerine yeni adlar vererek, buraları vatan haline getirme ihtiyacını duymuştur. Anadolu'ya giren atalarımız da kısa zamanda üzerinde yaşadığımız topraklara kendi kültürlerinin damgasını taşıyan yeni adlar verdiler. Eski Anadolu medeniyetlerinden kalma birtakım adlar ise ya aynen kaldılar ya da Türkçe içinde yeni bir söyleyiş ve yazış biçimine kavuştular. Çünkü insanlar, çoğunlukla yaşadığı bölgedeki yer adlarının kökünü, kökenini araştırmış, neden o adın konulduğunu bilmek ve adıyla yaşadığı toprak arasında bir uyum, bir yakınlık kurmak istemiştir. Çevresindeki yer adları üzerine yüzyıllar boyu ağızdan ağıza söylenegelen bir inanç ve efsaneler zinciri oluşturmuştur.

Aslında yer adları, yalnız orada yerleşen insan topluluklarından değil, zaman zaman o bölgenin doğal çevre özelliklerinden yani yerin yapısından, iklim şartlarından, bitki örtüsü ve üzerinde yaşayan canlılardan, ekonomik ve kültürel ürünlerinden etkilenmiştir. Bu etki altında, yerler adlandırılmıştır. Yer adları ve üzerinde yaşayan insanlar çevre ile bütünlük kazanmışlardır. Şanlıurfa iline bağlı Birecik ilçesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde bulunmaktadır. Bu çalışmada Birecik ilçesindeki köy yer adları coğrafi bakış açısıyla fiziki, beşeri ve ekonomik özelliklerine göre sınıflandırılmaya

* Bu çalışma, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje No:- BAP- K17090

** Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, E-posta: mehmetakbiyik@harran.edu.tr

çalışılmıştır. Bunu yaparken de, ülkemizin kültür zenginliğini oluşturan unsurlardan biri olan yer adlarının kaynaklarının incelenmesi ve öneminin belirlenmesine katkıda bulunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, Birecik, Toponimi, Coğrafya, Tarih.

A TOPONIMIC ANALYSIS OF VILLAGE SETTLEMENTS IN BIRECIK DISTRICT OF ŞANLIURFA

ABSTRACT

One of the important issues of our national culture is name-giving. The place names (Toponymy), which is one of the branches of onomasiology, has become more important in terms of making a piece of land homeland. Throughout history, Turkish nation, established more than 100 countries in various part of world that 16 of them are big countries and created an excellent culture, has needed to make places they spreaded homeland by namin mountains, plains, rivers and streams. Turks entering Anatolia, gave new names reflecting their culture to the places they lived in a short time. A number of names from the ancient Anatolian civilizations either remained exactly the same or they gained a new way of saying and writing in Turkish. Because, people mostly searched for the origin of the names of the places in the region where they lived, wanted to know why they were named like that and wanted to establish a harmony and closeness between the names and the places they lived. Thus, It has formed a chain of beliefs and legends related to the place names that spoken for centuries and transferred from generation to generation.

In fact, the names of the places not only were affected by the human communities that settled there, but also from characteristics of natural environment of the region such as structure of the earth, climatic conditions, vegetation and creatures living around, and from their economic and cultural products. Under this influence, places are named, and so the place names and people living around have integrated with the environment. Birecik district of Sanliurfa is situated in The Middle Euphrates Part of Southeastern Anatolian region. In this study, it is purposed to classify the village names with geographical approach according to their natural, social and economical features. In doing so, it is also purposed to contribute to examine sources of place names and determine its importance that it constitutes our cultural richness.

STRUCTURED ABSTRACT

The science of place-names (toponymy) constitutes the part of the onomastics that related to geographical names. The term toponymy is a Greek origin word, meaning a name for any place, geographical entity. (tópos (τόπος) "place" and ónoma (ὄνομα) "name") The main subject of toponymy is geographical names which are research element, in a word, "Toponyms". Toponymy considers the names given to any settlement or physical property in different aspects (e.g. meaning, formation, origin and distribution). It is important to name any various objects of the

living environment with the language used by the society in terms of integration with geo-space. The names of the villages are the main factors that make the geography a homeland. Without a shadow of doubt, these names are given to the geography by its residents and it's a sign of embracement of the place / region where the name is given. The examination of the village names is an important source of information in terms of the fact that the history of the settlements and the historical characteristics of the geographical environment. In this study, 74 village settlements within the borders of Birecik district are tried to be classified according to their physical, human and economic characteristics in a geographical point of view. While doing this, it is aimed to examine the origin of village names which are one of the rich cultural elements of our country and to contribute to the determination of its importance.

The village names were collected from sources and on-site determinations. 1 / 25.000 scaled topography maps were used to determine the morphological characteristics of the settlements. The validity of the morphological characteristics of the settlement areas was checked by field studies.

After gathering the necessary information and documents, the ideal structure of the study was formed. The information obtained was evaluated according to the methods and principles of geography and the science of place names.

There are no studies on the toponymy of Birecik region in the literature. Few studies carried out so far on this subject are related to the theoretical basis of topology.

Birecik is located in the Central Euphrates section of the Southeastern Anatolia Region, on the banks of the Euphrates River, west of Şanlıurfa. The district is adjacent to Suruç in the east, Bozova in the north east, Halfeti in the north, Nizip and Karkamış districts of Gaziantep in the west. Syrian territory is located in the south of the district. The district, which has 74 rural and 8 central districts, is the 10th district of Şanlıurfa in terms of land size with an area of 912 km².

The highest point of the district is Arat Mountain, which is 840 meters high, and the lowest part is the Euphrates (340 m). Throughout the district, the altitude generally decreases from north to south, east to west (from plateau surface to Euphrates Valley). In the light of the above information, it is possible to divide the territory of the district into two main geomorphological units: plateau area and valleys. According to climate classification systems, Birecik and its vicinity are located in arid subtropical semi-humid / semi-arid terrestrial Mediterranean climate. The settlement in Birecik is shaped by the transportation characteristics of the district's topography, rivers, agricultural soils, climatic characteristics and the effects of the traditional lifestyle of the developed civilizations in the region. Apart from the Euphrates valley, the settlement in the rural area is depended on an economic base on agriculture and ovine breeding in dry conditions. The main source of livelihood of our district is agriculture and pistachio production is the biggest share. Before proceeding to the toponymical analysis of the village settlements in Birecik, it is necessary to briefly mention the origin and meaning of Birecik as well as its history. In this context, the

history of Birecik dates back to 2000 BC. The city, which has traces of Hittite, Assyrian, Persian, Macedonian, Byzantine and Arab sovereignty, has been under the sovereignty of Turks since Seljuks. It was reported that the territory has been taken by Assyrians in the 9th century BC and got its name from Birtho. Birtho means the peak in the ancient Aramaic language spoken by the Assyrians. Derived from the Aramaic word Bîrsâ and used in the form of Arabic “al-bîre” (castle, fortress), or in local Aleppo language “Bârâcık”, or in folk speech Belecik and finally written in the spelling of Berecük in the 16th century, Birecik means “small castle”. Respectively, Birecik was the home to Persian, Macedonian, Roman and Byzantine sovereignty. It was conquered by Muslims in 780. Birecik joined the Ottoman in 1517. It remained in the British occupation for a while in 1919, in the French occupation between November 1919 and April 1920. In the late 19th century, while it was an administrative district related to the Urfa governorship of Aleppo province, it was connected to the province of Şanlıurfa with the proclamation of the republic. Due to its location, Anatolia has been home to many different cultures for thousands of years. This feature brings the result that each of the place names in Anatolia carries traces from the past. In Birecik district, there are many villages named in Arabic, Persian, Kurdish and Syriac etc. languages. Village names that do not make sense in Turkish and names with Arabic or Persian roots or suffixes were also changed and new names were given to them. The meanings in other languages of some place-names have been translated into Turkish and new place names have been given to them. For example; The village name, which was formerly known as “Tillibur” in Arabic, means “Til” ‘the hill’ and “Bur” meaning: a pass. This name was translated into Turkish as “Geçittepe”. (Hillpass, like mountain pass) Hobap, which means Assyrian fertile place, was named “Altınova” Also, “Eşşekdüşen” village name, which is Turkish, has been changed to “Tüten” because its meaning is slang. Others have been replaced with new Turkish place names since they are not Turkish place names. However, it is difficult to say that accurate decisions are always taken in changing village names. Because as it is also frequently mentioned in the current literature, some Turkish names also have been changed as they are not Turkish. In this context, more serious and careful studies should be carried out on changes in village names. Historical village names are among the important cultural heritage wealth of our country. Because of these features, they should not be changed, but protected. In this way, changing the village names makes it difficult to learn the old condition and characteristics of the settlement, in a way, the connection between the village and its historical, geographical and cultural background is severed.

The villages in the district of Birecik have taken their names from the natural, human and economic environment. As a matter of fact, 19 (25.7%) of the 74 village settlements in the district were named after physical geography elements, 45 (60.8%) of them were named related to human and economic geography characteristics but 10 (13.5%) of the villages are undetectable according to its geographical meaning or origin.

Table 1. Categorical Distribution of Settlement Name

Place Names Categories		Number of villages	Percentage (%)
Physical Geography	Village Names Related to Topographic Shapes	11	14.9
	Village Names Related to Hydrographic Properties	7	9.5
	Village Names Related to Climate	1	1.4
	AMOUNT	19	25.7
Human and Economic Geography	Village Names Related to Agriculture	14	18.9
	Village Names Related to Term Settlements	5	6.8
	Village Names Related to Humanities	6	8.1
	Village Names Related to Social Characteristics	3	4.1
	Village Names Related to Historical Places	2	2.7
	Village Names Related to Religious Beliefs	2	2.7
	Names Related to Animals	1	1.4
	Village Names Related to Person, Tribal and Community Names	12	16.2
	AMOUNT	45	60.8
Village Names That Have Unknown Meaning and Source		10	13.5
TOTAL AMOUNT		74	100

In the naming of the villages in the district, the elements of human and economic geography which mostly examine the people and their activities in relation to the land are used. Especially among the village names, names which are based on clan, tribe, person in charge, seignury, tribal communities stand-out. Undoubtedly, this situation stems from the fact that the people who settled here give their names to the places where they have settled their names, tribes, tribes and community or resettlement figures. Undoubtedly, this is due to the fact that the inhabitants give their own clan, troop, tribe, and community names to the place or the names of the important people who have led the community to settle in the region. On the other hand, the village names in the district reveal that human characteristics are very important in the region. Hence, some settlements have an important place in terms of settlement history. In other words, some villages have names originating from historical sites or ruins. The high number of village names in this group shows that the region has been an important settlement area since the old historical period and that the civilizations have left many historical ruins throughout the history of thousands of years.

Indeed, Birecik and its vicinity have been the site of settling of nomadic communities for centuries. As a result of this nomadic way of life; temporary rural settlement remains such as pens, stables, nomad tents, hamlets, council ruins, etc. which are mainly the work of nomadic animal breeding activities have showed up in the area. Such settlements, which have become permanent inhabitants in time, bear

names related to temporary settlements such as pens, stables, nomad tents, hamlets, council ruins, etc. These settlement names today are examples of village names bearing the memories of the past nomadic life.

Some villages in Birecik have taken their names from agricultural activities which are among the primary economic environment. As a matter of fact, it is possible to obtain some clues from the village names such as "Bağcı", "Bağlar" and "Bahçe" as to what the agricultural activities are carried out in the agricultural areas. Village names such as "Sımaklı", "Meyanca" and "Bağlarbaşı" give an idea about the local agricultural products.

The names of a significant part of the village settlements were influenced by physical geography elements. In this context, it can be said that the local people are affected by the natural environment they live in when naming their villages. It is observed that topographical shapes and hydrographic features were most effective in the naming of settlements in the district. These are respectively followed by village names related to lithological characteristics, animals, climatic events and geographical sides. On the basis of all these information, it is possible to conclude that Birecik district has a rough topographic structure and accordingly has a great variety of natural environmental features of the region.

Keywords: Şanlıurfa, Birecik, Toponymy, Geography, History.

1. Giriş

1.1. Yer Adı Araştırmalarının Önemi

Yer adları (toponim) bilimi, adbiliminin (onomastik) coğrafi adlarla ilgili bölümünü oluşturmaktadır. Toponimi terimi, Yunan kökenli bir kelime olup yer adı, coğrafi ad demektir (topos:yer, onoma:ad). Toponimi biliminin ana konusu ve araştırma unsurları coğrafi adlar, yani toponimleridir. Toponimi, yerleşme yerleri veya herhangi bir fiziki özelliğe verilen adları farklı yönleriyle (anlam, oluşum, köken ve dağılışı gibi) ele almaktadır (Aliağaoğlu ve Uzun, 2011:124). Adlandırma, insanoğlu kadar eski bir eylemdir. Günümüzde gerek ulusal, gerekse uluslararası boyutta toponimi olarak adlandırılan yer adları ile ilgili farklı çalışmalar bulunmaktadır (Günel, 2012:172). Yaşanılan ortamın çeşitli objelerini toplumun kullandığı dille adlandırmak, coğrafi mekânla bütünleşme açısından önemlidir. Bu eylem sayesinde yeryüzü üzerinde herhangi bir şeyi diğerinden ayırt etme kabiliyetine sahip olmuştur. Adlandırma ile yerler veya nesneler kişilik kazanmıştır. "Yerin kişiliği doğal özellikler ile insan neslinin zamanla meydana getirdiği düzenlemelerin bileşkesidir" (Tuan, 2005:119).

Toponimi aynı zamanda Arkeoloji, Tarih, Folklor, Coğrafya, Jeoloji, Botanik, Antropoloji, Sosyoloji gibi diğer bilimlere de yakından ilgilendirmekte ve onlarla doğrudan bir ilişki içerisinde bulunmaktadır (Yediyıldız, 1984:25). En fazla ihtiyaç duyduğu bu dallar yer adı biliminin eli, ayağı, gözü ve kulağı gibidir. Yani, yer adları bilimi dilbilimden başka ilişkide bulunduğu tüm diğer bilim dallarının yöntemlerinden de yararlanır. Yer adlarının önemi büyüktür. Bir yerin coğrafi, tarihî ve genel karakterini tanıma ve tanıtmada rol oynar. Hatta edebî, mizahî yönleri olduğunu da söyleyebiliriz (Alagöz, 1984:11). Toplumların kültür hazineleri içerisinde önemli bir paya sahip olan yer adları, ait oldukları toplumların hafızalarını canlı tutar ve kültürün geçmişten geleceğe aktarılmasında önemli rol oynar (Halimçe, 2013:89).

Köy adları, coğrafyayı vatana dönüştüren unsurların başında gelmektedir. Bu adlar coğrafyaya, kuşkusuz üzerinde yaşayanlar tarafından verilmektedir ve adın verildiği yere/ bölgeye sahiplenildiğinin bir göstergesidir (Yıldırım 1984:157-168). Köy adlarının incelenmesi, yerleşmelerin tarihi, coğrafi çevrenin geçmişteki özellikleri hakkında bilgi edinilebilen unsur olması bakımından oldukça önemli bir bilgi kaynağıdır. Şüphesiz bu önemini Tarih, Coğrafya, Folklor ve diğer bazı disiplinlerin yardımcısı olarak bilim sistematğinde yer almasıyla da göstermiştir (Doğanay, 1997:338). Anadolu'yu yurt tutan atalarımız yaşadığımız bu topraklara kendi kültürünün damgasını taşıyan adlar vermişlerdir.

Türkiye'de köy, dağ, tepe, dere, göl, ırmak, yaylak, kışlak gibi arazi parçalarına bilerek, düşünülerek, geleneğe uyularak adlar verilmiştir. Köy adları vatan tuttuğumuz bu toprağın tapu senetleridir (Boyraz, 2004: 799). Köy adları ve coğrafya araştırmalarında, mahalli tabirlerin ve coğrafi ünitelerin ortaya çıkarılması, oldukça çok uğraşılması gereken ve fakat çok ilgi çekici konulardan birini oluşturmaktadır (Karaboran, 1984:97). İnsanın etrafındaki dar çerçeve olarak kabul edilen alan, söz konusu bu doğal coğrafyadır (Şahin, 2011:1808). Köy adları, insanoğlunun araziye yakıştırarak ad koyma hususundaki zenginlik ve zevkinin bir göstergesidir. Gerçekten de, göçebe, yarı göçebe ve yerleşik Türk toplulukları en eski çağlardan beri, arazi parçalarını adlandırıp belirtmede, âdeta bir coğrafyacı dikkati ile durmuşlardır. Dağlara, yaylalara, göllere, ırmaklara, geçitlere, küçük arazi parçalarına, köy ve kentlere manalı isimler vermişlerdir (Eröz, 1984: 43). Coğrafi açıdan belli bir bölgedeki yer adlarının incelenmesi ile o yerin iklim özellikleri, kayaçları, toprakları, doğal bitki örtüsü, hidrografik yapısı, morfolojik yapısı, ekonomik yapısı kısaca coğrafi birçok yönden bilgiye veya tahmine ulaşmak mümkün olabilmektedir. Yer adları, ilgili olduğu milletin dilinden, tarihinden ve kültüründen izler taşırlar. Bu nedenle yer adı bilimi kapsamında yapılan veya yapılacak olan çalışmaların değeri büyüktür (Bulut vb.,2018:1069). Yerleşme tarihi çok eskilere uzanan Anadolu'nun XI. yüzyıldan beri Türkleşmeye başlamasına karşılık, yer adlarının büyük çoğunluğunun Türkçe adlardan oluşmalarında, burada kurulan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları gibi güçlü ve büyük Türk devletlerinin önemli etkilerinin olduğu görülmektedir (Emiroğlu, 1984:182). Bazı yer adlarının kökenleri incelendiğinde, eskiden beri bu yörede yaşamış olan topluluklarla ilgili bilgilere de ulaşılabilen ya da bu yer adlarının mensup oldukları dile bakılarak yörede hangi etnik grupların yerleşmiş olduklarına dair veriler de elde edilebilmektedir (Tosun ve Koç, 2017 :416).

Köy adları sayesinde coğrafi mekânın geçmişten günümüze taşıdığı bilgiler birçok bilim alanı için önemli ve değerlidir. Nitekim genellikle doğal ve beşerî olaylardan adını alan yerleşmelerin, bölgelerin geçmişten günümüze tarihî coğrafyasına ışık tutabilecek özellikler taşıması, bilimsel çalışmalarda son derece yararlı olmaktadır (Zaman, 2004:177). Bu nedenle; Tarih, Coğrafya ve Folklor araştırmaları ile diğer bazı bilim alanlarındaki araştırmalara ışık tutması nedeniyle yer adlarının bilim sistematğinde önemli bir yeri vardır (Karaboran, 1984: 97-111). Böylece bir sahadaki yer adlarının bilinmesi ile o yerleşme bölgesindeki toplumsal gelişme ve değişmelerin takip edilmesinde önemli kolaylıklar sağlanmış olur (Zaman, 2004:177). Bu bağlamda, köy adları mekânın bazı coğrafi özelliklerini ortaya koyması açısından coğrafya bilimine de katkılar sunmaktadır.

Birecik ilçesi köylerinin de bazılarının isimleri geçmişten günümüze kadar bazı değişmelere uğramış olmakla birlikte, günümüzde kullanılan köy adlarının doğal ve beşerî çevre özelliklerine uygun olduğu görülmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı, Materyal ve Metot

Bu çalışmada, Birecik ilçesi sınırları içerisindeki 74 köy¹ yerleşmesinin adı coğrafi bakış açısıyla fiziki, beşerî ve ekonomik özelliklerine göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de

¹Şanlıurfa ili 12.11.2012 tarih ve 6360 sayılı *On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına* dair kanunla 2014 yılında Büyükşehir olmuştur. Şanlıurfa'nın Büyükşehir olması ile birlikte bütün köy yerleşmeleri idari anlamda mahalle statüsü kazanmıştır. Oysa bunlar yerleşme

ülkemizin zengin kültürel unsurlarından olan köy adlarının kaynağının incelenmesi ve öneminin belirlenmesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Köy adları kaynaklardan ve yerinde yapılan tespitlerden derlenmiştir. 1/25.000 ölçekli topografya haritalarından faydalanılarak yerleşim alanlarının morfolojik özellikleri tespit edilmiştir. Yerleşim alanlarının morfolojik özelliklerinin geçerliliği saha çalışmaları ile kontrol edilmiştir.

Gerekli bilgiler ve dokümanlar toplandıktan sonra çalışmanın fikir yapısı oluşturulmuştur. Ortaya çıkan bilgiler, coğrafyanın metot ve prensipleri ile yer adları bilimine göre değerlendirilmiştir.

1.3. Önceki Çalışmalar

Birecik yöresinin toponimisine ilişkin literatürde herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda bugüne kadar yapılmış az sayıda çalışma da daha çok toponimi biliminin kuramsal temeli ile ilişkilidir. Bunlar arasında;

Ersöz (1984), “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları” adlı yayınında Sosyolojik açıdan yer adlarının tarihçesine değinerek Türk milletinin bu konu da bilinçli davranarak yer adlarını tanımlamada ne kadar hassas olduğu dile getirirken zaman içerisinde bu anlayıştan uzaklaşmanın zararlarını açıklamıştır.

Yediyıldız (1984), “Türkiye’de Yer – Adı Verme Usulleri” adlı yayında 16 yüzyıla ait Türkiye’nin çeşitli yerlerinde yer adlarının açıklaması ve analizine yer verilmiştir. Bu kapsam da Türklerin Anadolu da yer adı koymada boy, oymak ve şahıs adlarından yararlanmayı bir metot olarak kabul ettiklerini açıklamıştır

Alagöz, C. A. (1984), “ Türkiye yer adları üzerine bazı düşünceler” adlı yayınında yer adlarının verilmesinde niteliklerine göre gruplama yaparak toponimiye farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Dağ isimleri, ova isimleri, nehir isimleri, yerleşme isimleri şeklindeki başlıklar çalışmanın temelini oluşturur.

Karaboran, H. 1984, “Türkiye’de mevkii yer adları üzerine bir araştırma” adlı çalışmasında Tunceli, Gaziantep, Adana, Silifke, Ankara, Şanlıurfa, Çanakkale, Kayseri’de yer adları üzerine yapılan çalışmada sahasının beşeri ve fiziki özelliklerine de değinilmiştir. Yer adlarının verilmesinde veya seçilmesinde ki faktörleri analiz eden çalışma aynı zamanda yer adlarının insanların tarihi kadar eski olduğunu ve bunun insanla birlikte incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Emiroğlu, M. 1984, “Bolu Yöresi Yer Adları. “ adlı çalışmasında çalışmanın esası Bolu yöresi ve çevresindeki yörelerin yer adları olsa da yer adlarının tarihçesine, önemine, sosyo kültürel açıdan önemine değinmiştir. Bunun yanında Türkiye’nin tamamında genel olarak yer adlarının geçirdiği evrime değinilmiştir.

2. Birecik İlçesinin Konumu ve Başlıca Coğrafi Özellikleri

Birecik, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Orta Fırat Bölümünde, Şanlıurfa ilinin batısında Fırat Nehri kıyısında yer alır. İlçe doğuda Suruç, kuzeydoğuda Bozova, kuzeyde Halfeti, batıda Gaziantep’in Nizip ve Karkamış ilçeleri ile komşudur. İlçenin güneyinde Suriye toprakları yer alır (Harita 1) 74 kırsal 8 merkez mahallesi bulunan ilçe, 912 km² alanıyla Şanlıurfa’nın toprak büyüklüğü bakımından 10. İlçesidir.

coğrafyası açısından birer köy yerleşmesidir. Onun içindir ki, makalenin ismi *Birecik İlçesi Köy Yerleşmelerinin Toponimik Analizi* olarak belirlenmiştir. Oysa, Birecik ilçesinde İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü 2016 yılı bilgilerine göre 82 adet mahalle statüsünde yerleşme belirtilirken, köy adı geçmemektedir. Birecik ilçesine bağlı mahallelerin 74’si kırsal mahalle (coğrafi anlamda köy), 8’i ise Birecik şehrini oluşturan mahallelerden ibarettir.

Harita 1. İnceleme Alanının Lokasyon Haritası

Birecik ilçesi konumu gereği Arap Levhasının kuzey kenarının jeolojik ve tektonik özelliklerini yansıtmakta olup, alanın litolojik ve tektonik özellikleri bölgenin genel özellikleri ile uyumludur. İlçe sınırları çevresinde yüzeyleyen en yaşlı birimi Eosen-Oligosen yaşlı Gaziantep Formasyonu, en geç birimi ise Kuaterner yaşlı alüvyonlar oluşturur (Tardu ve Diğ., 1987).

Fırat nehri vadisinin dar ve derin olduğu kesimlerde yer yer aşınım taraçaları oluştururken, vadisinin genişlediği kesimlerde (Birecik Barajı güneyi) ise taşıdığı sedimanları biriktirerek değişik seviyelerde taraçalar oluşturmuştur. Günümüzde önemli kısmı Karkamış ve Birecik Baraj göllerinin suları altında kalan bu taraçaların eski ve yüksekte kalanları Kuaterner alüvyonları ile temsil edilmektedir.

Harita 2. İnceleme Alanının Jeoloji Haritası.

İlçenin en yüksek noktasını 840 metre yükseklikteki Arat Dağı oluştururken en alçak kesimlerini Fırat nehri kıyısı (340 m) oluşturur. İlçe genelinde yükselti genel olarak kuzeyden güneye, doğudan batıya doğru, (plato yüzeyinden Fırat vadisine doğru) azalmaktadır. Yukarıdaki bilgiler ışığında ilçe topraklarını plato sahası ve vadiler olmak üzere iki ana jeomorfolojik üniteye ayırmak mümkündür (Harita 3).

Harita 3. İnceleme Alanının Fiziki Haritası

İklim sınıflandırma sistemlerine göre Birecik ve yakın çevresi, yazı kurak subtropikal yarı nemli/yarı kurak Karasal Akdeniz İklimi bölgesinde yer almaktadır. Bu iklim tipi, orta yağışlı bir kış/ilkbahar ve çok sıcak-kurak bir yaz mevsimiyle karakterize edilir (Aytaç ve Diğ. 2016:21).

Birecik ilçesinin önemli kısmını kapsayan bir flora araştırmasına göre, ilgili sahada 442 tür bulunmaktadır. Türlerin % 30,8'i İran-Turan elementleri, % 11,5'i Akdeniz, % 3'ü Avrupa-Sibirya elementleri ve % 0,22'si Sahora-Arabian elementlerinden oluşmaktadır. (Balos ve Akan 2008:35).

İlçe genelinde genel olarak 3 toprak tipi görülür. Bunlardan; Fırat vadisi ve çevresinde taraçalar üzerinde alüvyal topraklar, yüksek eğimli yamaçların eteklerinde kolüvyal topraklar, geri kalan kesimlerde ise kırmızımsı kahverengi step toprakları görülür. Kırmızımsı kahverengi step toprakları genellikle killi balçık bünyede, katyon değiştirme kapasitesi orta seviyede tarımsal faaliyetlere uygun topraklardır. Eğimin azaldığı kesimlerde önemli ölçüde erozyona uğramışlardır.

Birecik'te yerleşim düzeni; ilçe topraklarının ulaşım özellikleri, akarsular, tarım toprakları, iklim özellikleri ve bölgede gelişmiş medeniyetlerin oluşturduğu geleneksel yaşam tarzının etkileriyle şekillenmiştir. Fırat vadisi dışında kırsal alandaki yerleşim daha çok kuru şartlarda yapılan tarım ve küçükbaş hayvancılığa dayalı bir ekonomik temel üzerinde oluşmuştur. İlçenin ana geçim kaynağı tarım olup en büyük payı antepfıstığı üretimi oluşturmaktadır. Toplam tarım alanının % 64,6'sında antepfıstığı üretimi yapılmaktadır. Ülkemiz antepfıstığı üretiminin % 18,1'i yani yaklaşık 5'te 1'i ilçede üretilmektedir.

Birecik ilçesindeki köy yerleşmelerinin toponimik analizlerine geçmeden önce kısaca Birecik isminin kökeni ve anlamı yanı sıra tarihinden de bahsetmek gerekmektedir. Bu bağlamda Birecik'in tarihi M.Ö. 2000'lere kadar dayanır. Hitit, Asur, Pers, Makedon, Bizans ve Arap egemenliğinin

izlerini taşıyan şehir, Selçuklular'dan itibaren Türkler'in egemenliğine girmiştir. M.Ö. 9.yüzyılda Asurluların eline geçen ve adını Birtho'dan aldığı belirtilmektedir.

Birtho Asurluların konuştuğu kadim Arami dilinde tepe demektir. Ârâmîce Bîrsâ kelimesinden türeyen ve Arapça el-bîre (kale, hisar), mahallî Halep dilinde Bârâcık, halk dilinde Belecik şeklinde kullanılan ve XVI. yüzyılda Berecük imlâsıyla yazılan Birecik “küçük kale” demektir. XIX. yüzyılda ismi Bîretü'l-Fırat olarak da geçer. İbnü'l-Kalânîsî, İbnü'l-Esîr, Dımaşkî ve Ebü'l-Fidâ gibi İslâm tarih ve coğrafyacılarının eserlerinde adına el-Bîre şeklinde de rastlanır (İslam Ansiklopedisi 6.Cilt 187-189). Birecik'in en eski yapısı olup 12 burcundan sadece biri ayakta kalan kalenin kayalık bir tepenin üstünde kurulu olması bu olasılığı güçlendirmektedir. Birecik sırasıyla Pers, Makedonya, Roma ve Bizans egemenliklerini yaşamıştır. 780 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Birecik 1517'de Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1919'da bir süre İngiliz işgalinde, daha sonra ise Kasım 1919- Nisan 1920 arasında ise Fransız işgalinde kaldı. 19. yy. sonlarında Halep vilayetinin Urfa mutasarrıflığına bağlı bir kaza iken Cumhuriyet'le birlikte Şanlıurfa iline bağlanmıştır.

3. Birecik İlçesi Köy Yerleşmelerinin Toponimik Analizi

3.1. Adı Değiştirilen Köyler

Anadolu konumu sebebiyle binlerce yıldır pek çok farklı kültüre ev sahipliği yapmış bir kara parçasıdır. Bu niteliği Anadolu'daki yer adlarının her birisinin geçmişten izler taşıması sonucunu da beraberinde getirmektedir (Eren 1965:159).

Köy adlarını inceleyerek yerleşmenin; tarihi, iskân safhası ve etnik karakteri hakkında bilgiye ulaşabilmek mümkün olabilmektedir (Göney, 1976:114). Tunçel'in 1940-2000 yıllarını kapsayan, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler” çalışmasına göre 12.211 köyün, yani tüm ülkedeki köylerin %35’inin ismi değiştirilmiştir (Tunçel, 2000: 23-34). Türkiye’de yer adlarının değiştirilmesi işlemleri Cumhuriyetin ilk yıllarından beri yapılmaktadır. Ad değiştirme işlemleri yapılırken en çok dikkat edilen özellik Türkçe olmayan yahut olmadığı düşünülenler ile karışıklığa sebep olan isimlerin öncelikle ele alınması ve değiştirilmesidir (Tunçel, 2000: 27).

Yapılan köy adı değiştirme işlemlerinde her zaman isabetli kararlar alındığını söylemek zordur. Çünkü mevcut literatürde de sıkça dile getirildiği üzere bir kısım Türkçe isimler de, Türkçe olmadıkları gerekçesiyle değiştirilmiştir (Eröz, 1984; Doğru, 1985). Köylerin eski adlarının anlamları ile örtüşmeyen yeni isimler yer adları ile ilgili bilimsel çalışmalarda yanılmalara neden olmaktadır (Elmastaş, Şahinalp, Günel, 2011:591).

Değiştirilen köy adları içerisinde bir bölümü de Türkçe olmadığı için değiştirilen isimler oluşturmaktadır. Birecik ilçesinde Arapça, Farsça, Kürtçe, Süryanice vb. gibi dillerde adlandırılan pek çok köyün adları vardır. Türkçe bir anlam ifade etmeyen köy adları ile Arapça yahut Farsça kökü, eki olan isimler de değiştirilmiş, bunlara yeni adlar verilmiştir. Bazı yeradları diğer dillerdeki anlamları Türkçeye çevrilerek yeni yer adları verilmiştir. Örneğin eski ismi Arapça olan Tillibur olan köy adı Til Arapçada “Til” tepe “Bur” geçit demektir. Geçittepe olarak Türkçeye çevrilerek bu ad verilmiştir. Süryanice bereketli yer anlamına gelen Hobap, Altınova olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Türkçe olan Eşşekdüşen köy adı anlamı kötü olduğu için Tüten olarak değiştirilmiştir. Diğerleri ise Türkçe yeradı olmadıkları için yeni Türkçe yeradları ile değiştirilmiştir (Tablo 1).

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze gelinceye kadar Birecik ilçesinde 13 köyün adının değiştirildiği görülmektedir. Bu duruma göre, Birecik'te 74 olan köyün, % 17,5'inin adı değişmiştir (Tablo 1). Bu şekilde köy adlarının değiştirilmesi, yerleşmenin eski durumunun ve özelliklerinin öğrenilmesini güçleştirmekte, bir bakıma köy ile geçmişi arasındaki yer adı ile gelen tarihi, coğrafi, kültürel birçok özellikleri ile irtibatları kesilmektedir.

Tablo 1. Birecik İlçesinde Adı Değiştirilen Köy Yerleşmeleri

	Yeni Adı	Eski Adı
1	Akarçay	(Tibil)
2	Altınova	(Hobap)
3	Arsanlı	(Şebük)
4	Bağlarbaşı	(Sorik)
5	Çiçekalan	(Zehri)
6	Dorucak	(Tillak)
7	Geçittepe	(Tillibur)
8	Güzelyurt	(Mağaralı)(Gırlavik)
9	İnnaplı	(İnnap)
10	Keskince	(Telmusa)
11	Meteler	(Tilvez)
12	Tüten Mahallesi	(Eşsekduşen)
13	Uğurcuk	(Hacinebi)

3.2. Birecik İlçesi Köy Yerleşmelerinin Toponimik Analizi

Birecik ilçesindeki köyler adlarını; doğal, beşeri ve ekonomik çevreden almışlardır. Nitekim ilçedeki toplam 74 köy yerleşmesinden 19'u (% 25,7) adını fiziki coğrafya unsurlarından, 45'i (% 60,8) ise beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerinden alırken, 10'unun (% 13,5) anlamı ve kaynağı tespit edilememiştir (Tablo 3).

Tablo 2. Yerleşme Adlarının Kategorik Dağılımı

Yer Adları Kategorileri		Köy Sayısı	Pay (%)
Fiziki Coğrafya	Topografik Şekillerle İlgili Köy Adları	11	14.9
	Hidrografik Özelliklerle İlgili Köy Adları	7	9.5
	Hava Olayları İle İlgili Köy Adları	1	1.4
	TOPLAM	19	25.7
Beşeri ve Ekonomik Coğrafya	Tarımla İlgili Köy Adları	14	18.9
	Dönemlik Yerleşmelerle İlgili Köy Adları	5	6.8
	Beşeri Eserlerle İlgili Köy Adları	6	8.1
	İnsani Özelliklerle İlgili Köy Adları	3	4.1
	Tarihi Mekânlarla İlgili Köy Adları	2	2.7
	Dini İnançlarla İlgili Köy Adları	2	2.7
	Hayvanlarla İlgili Yer Adları	1	1.4
	Şahıs, Aşiret ve Topluluk Adlarıyla İlgili Köy Adları	12	16.2
	TOPLAM	45	60.8
Anlamı ve Kaynağı Bilinmeyen Köy Adları		10	13.5
GENEL TOPLAM		74	100.0

3.2.1. Fiziki Coğrafya ile İlgili Köy Adları

Birecik ilçesi doğal çevre özellikleri açısından büyük çeşitlilik gösteren bir mekânda yer almaktadır. Nitekim sahada iklim, litolojik, hidrografya, topoğrafya özellikleri gibi fiziki coğrafya

unsurları ve bu unsurlardan etkilenmiş olan beşeri ve ekonomik coğrafya faaliyetlerinin köy adlarının verilmesinde önemli etken olduğu görülmektedir. Nitekim ilçedeki köylerden 19'unun (% 25,7) adı fizikî coğrafya unsurlarına bağlı kalınarak verilmiştir (Harita 4).

3.2.1.1. Topografik Şekillerle İlgili

İdari bakımdan Birecik'e bağlı köylerin önemli bir kısmı adlarını fiziki coğrafya özelliklerinden almıştır. Topografik özelliklere bağlı olarak verilen ad sayısı 11 (%14,9) köy ile önemli bir yere sahiptir. Birecik'te bulunan en önemli topoğrafik yapı Arat Dağı'dır.

Tepeler özellikle çevreye hâkim olan yerler olmaları nedeniyle yerleşmeler için güvenli bölgeleri oluşturmaktadır. Ayrıca tepeler, eteklerinde su kaynakları bulundurmakta, mera alanı olarak değerlendirilmekte ve sınırlı tarım topraklarının olduğu yerlerde tarım alanını işgal etmemek için yerleşim alanı olarak da seçilmektedir (İbret, 2003: 67). Bu özelliklerinden ötürü tepeler, köy yerleşmelerinin yer seçiminde önemli rol oynamıştır. İlçedeki bazı yerleşmeler, tepelerin coğrafi avantajlarından yararlanmak için yerleşme yeri olarak seçilmiş ve bu tepelerde kurulan yerleşmelere tepenin adı ve konumundan esinlenerek ad verilmiştir. Bu köy yerleşmelerini; Altınova, Keskince, Geçittepe, Surtepe, Göktepe, Aşağı Karkutlu, Boztepe, Dağören, Diktepe, Düzlüce, Sekili oluşturmaktadır (Harita 4).

Fotoğraf 1. Düzlüce Köyünün Kuruluş Yeri

3.2.1.2. Hidrografik Özelliklerle İlgili Köy Adları

Yaşamın temel faktörlerinden olan su, beşeri faaliyetleri ve buna bağlı olarak yerleşmelerin kuruluşunu doğrudan etkilemektedir. Evlerin toplanması yahut dağılması üzerine etki eden en önemli faktör sudur (Tanoğlu, 1966: 228). Nitekim insanlar yeni yerleşme yerleri belirlerken özellikle de su

kaynaklarının bulunduğu alanları tercih etmişlerdir. Çünkü su, insanların hayatlarını devam ettirebilmesi için vazgeçilmez doğal kaynakların başında gelmektedir.

Birecik ilçesinde yaz aylarının kurak geçmesi ve sıcaklıkların yüksek olmasından dolayı, buharlaşma şiddetli olmakta ve jeolojik yapının bazı alanlarda suyu tutma kapasitesinin düşük olması hem yeraltı hem de yerüstü suları açısından olumsuzluk yaratmaktadır. İlçede su kaynaklarının dağınık oluşu, yağışların yetersizliği ve yaz aylarında yüksek sıcaklıklara bağlı olarak buharlaşmanın fazlalığı nedeniyle görülen su eksikliği ve buna bağlı olarak görülen su sıkıntısı sebebiyle kırsal yerleşmelerin dağılışı en önemli rolü suyun varlığı oynamıştır. İlçede yerleşmelerin dağılışı incelendiğinde, kırsal yerleşmelerin önemli bir kısmının vadi yamaçlarında, akarsu boylarında ya da yeraltı kaynak sularının bulunduğu tepe yamaçlarında yani su imkânının bulunduğu alanlarında kurulduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu durum da yerleşmelerin adları üzerinde etkili olmuştur. Birecik ilçesinde köy adlarının 7'si (% 9,5) hidrografik özelliklerle ilgilidir. Hidrografik unsurların duruma bağlı olarak yerleşmelerin bir kısmı pınar, göz, göze ve göl gibi su kaynaklarından, bir kısmı da dere ve çay gibi akarsulardan adlarını almışlardır. Bunları Akpınar, Bozdere, Akarçay, Aşağışeme, İncirlidere, Yeniakpınar köyleri teşkil etmektedir. Ayrıca karasal iklim bölgelerinde yeraltı suyundan en yaygın faydalanma yolu kuyular açmaktır. Açılan kuyularda yeterli suya ulaşılan yerler yerleşmelerin kuruluş yerini belirlemiştir. Bu da adlandırmaya etki etmiş ve kuyu suyundan istifade edilen bazı yerleşmelere *Aşağı Kuyuncak* örneğinde olduğu gibi kuyu suları ile ilgili adlar verilmiştir (Harita 4).

Fotoğraf 2. İncirlidere Kenarındaki Bitkiler

3.2.1.3. Klimatik Unsurlar (Hava Olayları) İle İlgili Köy Adları

Hava olayları insanların hayat şartlarını, yerleşmelerini ve ekonomik faaliyetlerini etkileyen önemli unsurlardandır. Birecik'te meydana gelen hava olaylarından etkilenilerek bazı yerleşme adları verilmiştir. (Günişığı köyü)

Harita 4. Yerleşme Adlarının Toponimik Haritası

3.3. Beşeri ve Ekonomik Coğrafya İle İlgili Köy Adları

Yerleşmelere ad vermekte doğal faktörler gibi, beşeri ve ekonomik faktörler de etkili olmaktadır. Köylerin 45'inin (% 60,8) adı beşeri ve ekonomik çevre özelliklerine göre verilmiştir. İlçede boy, oymak, şahıs, bey, aşiret ve topluluk adlarıyla ilgili köy adları, insani özelliklere dayalı köy adları, tarımla ilgili köy adları gibi beşeri ve ekonomik faaliyeti ifade eden adlar yerleşmelerin isimlendirilmesinde sıklıkla kullanılmıştır (Şekil 4-5).

3.3.1. İnsani Özelliklere Dayalı Köy Adları

Bazı insanların kişisel özellikleri çevrelerinde değişik bir etki yaratır. Bu insanların diğer insanlar tarafından tanımlanan kişisel özellikleri bazı yerleşmelerde yer adı olarak verilmiştir. İnsani özelliklere göre isimlendirilen köy sayısı 3 (% 4,1) ile en fazla olmaktadır. Bunlar Özveren, Duyduk, Güvenir köyleridir.

3.3.2. Boy, Oymak, Şahıs, Bey, Aşiret ve Topluluk Adlarıyla İlgili Köy Adları

Boy, oymak, şahıs, bey, aşiret ve topluluk isimlerinin yerleşmelerin adlandırılmasında fazlaca kullanıldığı görülmektedir. Birecik ilçesinde bunlarla ilgili 12 (%16,2) köy yerleşmesi bulunmaktadır.

İlçede bazı köy adları toprak sahibi olan kişi veya bu kişinin ailesi tarafından verilmiştir. Yerleşmeyi kuran şahsı ebedileştirmek veya mensubiyet özelliği vermek amacıyla bey ve lı-lu, ye-ya gibi ekler kullanılarak ad verilmiştir. İnceler, Haydar Ahmet, Koca Ali, Meteler, Arslanlı, Aşağı Fatmacık, Aşağı Habib, Karababa, Orta Fatmacık, Ünsal, Yılmaz, Yukarı Habib gibi köyler bu kategorideki başlıca köyleri meydana getirmektedir.

3.3.3. Hayvanlarla İlgili Köy Adları

Birecik ilçesindeki Yukarı Karabaş köyü adını zoolojik unsurlardan alan yerleşmelere örnek teşkil etmektedir.

3.3.4. Tarımla İlgili Köy Adları

Birecik platosunda tarım ile hayvancılık faaliyetlerinin geçiş alanında yer alan Birecik ilçesi yüzölçümünün % 51'i tarıma elverişlidir. İlçedeki temel ekonomik etkinlik tarım ve tarıma dayalı küçük sanayidir. Bu topraklarda, yetişme şartları uygun olduğu için bitkisel üretim oldukça çeşitlenmiştir. İklimin ve toprakların elverişliliği nedeniyle buğday ve arpa gibi tahılların yanı sıra mercimek, zeytin, pamuk ve antepfıstığı gibi ürünler de yetiştirilir. Ayrıca çeşitli sebze ve meyveler üretilmektedir. Bu bağlamda, tarım yapılan alanlardan adını alan köy yerleşmelerinin yanı sıra, tarım ürünlerinden adını alanlar da (14 köy, % 18,9) bulunmaktadır. Bunları; Sumaklı, Böğürtlen, Şekerköy, Ekenek, Bağlarbaşı, İnnaplı, Çogan, Çiçekalan, Bahçeönü, Bentbahçesi, İncirli, Meyanca, Söğürtlen ve Yukarı incirli köyleri oluşturmaktadır.

Fotoğraf 3. Tarım Ürünlerinden Fıstık Bitkisi

3.3.5. Tarihi Mekânlar veya Kalıntılarla İlgili Köy Adları

Birecik, yüzey şekillerinin elverişliliği ve Fırat Irmağı kenarında önemli bir köprübaşı olması nedeniyle, eski çağlardan beri çeşitli yerleşmelere sahne olmuştur. MÖ 2. yüzyılda Hititlerin elinde bulunan yörenin. MÖ 9. yüzyılda Asurluların eline geçmiştir. Birecik, daha sonra sırasıyla Pers, Makedonya, Roma ve Bizans egemenliklerini yaşadı. 780'de Arap işgaline uğradı. 11. yüzyıl sonralarındaki Selçuklu egemenliğinden sonra yeniden Bizans'ın eline geçti. Artuklu, Eyyübi, Akkoyunlu ve Karakoyunlu dönemlerini, 1502'de başlayan Safevi egemenliği izledi. Birecik 1517'de Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonralarında Halep vilayetinin Urfa sancağına bağlı bir kaza

olan yöre, 1919'da bir süre İngiliz işgalinde kaldı. Günümüze kadar çok değişik kavim ve milletlere beşiklik etmiş olup, tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Coğrafi konum itibarıyla ve volkanik bir arazi olmasının doğal bir sonucu olarak zengin toprağa ve su kaynaklarına sahiptir. Bu durum birçok devlet ve kavim arasında el değiştirmesine neden olmuştur. 1517'de Osmanlı hâkimiyetine geçişiyle birlikte Türkler, daha önce yerleşim yeri olmuş ve terkedilmiş olan köy ve şehir yıkıntıları ile harabeler civarına gelip yerleştiklerinde, bu yıkıntılara ve harabelere ören adının önüne doğal, beşeri unsurlar veya kendi boy, oymak, aşiret adını koyarak isim vermişlerdir. Tarihi mekânlar veya kalıntılarla ilgili köy adları verilen yerleşmeleri Cebinören ve Kurucahöyük'tür.

3.3.6. Dönemlik Yerleşmelerle İlgili Köy Adları

Birecik ilçesi çeşitli yer şekillerinin görüldüğü, iklim, bitki örtüsü, su ve toprak kaynakları gibi doğal çevre unsurları açısından çeşitlilik gösteren bir alanda yer alır. Dolayısıyla bu doğal çevre unsurlarından oluşan ortam eski tarihlerden beri konar-göçer hayat için uygun bir ortam oluşturmıştır.

Göçebe, yarı göçebe ve yerleşik Türk toplulukları en eski çağlardan beri, arazi parçalarını adlandırıp belirtmede, âdeta bir coğrafyacı titizliğiyle hareket etmişlerdir (Halinçe, 2013: 35). Konar-göçer hayvancılık faaliyetleriyle uğraşanların önceleri dönemlik olarak kullandığı yerleşmeler, daha sonra devamlı yerleşmeler haline gelmiştir.

Bu yerleşmelerin eski köy adları değiştirilmemiştir. Dönemlik yerleşmelerle ilgili adların verildiği köylerin sayısı 5 (% 6,8)'dir. Bunları Damlıca, Çiftlikköy, Mezra, Kömağıl, Yaylacık köyleri teşkil eder.

3.3.7. Beşeri Eserlerle İlgili Köy Adları

İlçede, kuruluş tarihlerine göre yeni kurulan yerleşmeler, kurulduğu yerin yakınındaki beşeri eserlerin özellikleri dikkate alınarak adlandırılmıştır. Beşeri eserlerle ilgili köylerin sayısı 6 adettir (%8,1). Bu şekilde isimlendirilen köy yerleşmeleri; Ayran, Yuvacık, Konak Dalocak, Yukarı Yeniçağ ve Güzelyurt'tur.

3.3.8. Dinî İnançlarla İlgili Köy Adları

Toplumların ve insanların hayat tarzı ve kültürü üzerinde büyük etkisi olan din, yerleşim yerlerine yer adı verilmesinde de etkili olmuştur. İlçe köylerinden Abdallı ve Ziyaret dini özellikler dikkate alınarak adlandırılmışlardır (Fotoğraf 4)

Fotoğraf 4. Abdallı Köyüne Adını Veren Şeyh Mehmet Türbesi

Harita 5. Yerleşme Adlarının Kategorik Dağılımı

3.4. Coğrafi Anlamları Tespit Edilemeyen Köy Adları

Birecik ilçesinin bazı yer adları Türkçe olmadığı veya anlamı kötü olduğu için değiştirilmiş olup yerine coğrafi anlamı ve eski yer adı ile ilişkili olmayan karar vericilerin tercihleri ile yer adları verilmiştir. (Tüten-Eşsekdüsen, Uğurcuk-Hacinebi, Dorucak-Tillak). Dişlik, Ilgar, Kural, Almaşar, Aşağı Almaşar, Divriği, Mengelli, köylerinin yer adlarının coğrafi anlamı ve kaynağı tespit edilememiştir.

SONUÇ

Araştırmamıza konu olan 74 köy yerleşmesinin günümüze kadar 13'nin (%17,5) ismi değiştirilmiştir. Ad değiştirme işlemleri yapılırken en çok dikkat edilen özellik Türkçe olmayan yahut olmadığı düşünülenler ile karışıklığa sebep olan isimlerin öncelikle ele alınması ve değiştirilmesidir. Ancak, yapılan köy adı değiştirme işlemlerinde her zaman isabetli kararlar alındığını söylemek zordur. Çünkü mevcut literatürde de sıkça dile getirildiği üzere bir kısım Türkçe isimler de, Türkçe olmadıkları gerekçesiyle değiştirilmiştir Bu bağlamda, köy adları üzerindeki değişiklikler konusunda daha ciddi ve dikkatli çalışmalar yapılmalıdır. Tarihsel köy adları ülkemizin önemli kültürel miras zenginlikleri arasındadır. Bu özellikleri nedeniyle bunlar değiştirilmemeli, aksine korunmalıdır.

İlçedeki köylerin adlandırılmalarında, insan ve onun faaliyetlerini mekânla ilişkilendirerek inceleyen beşeri ve ekonomik coğrafya unsurları çoğunlukla kullanılmıştır. Özellikle de köy adları içerisinde boy, oymak, şahıs, bey, aşiret ve topluluklara dayanan adlar ön plana çıkmaktadır. Şüphesiz bu durum, buralara yerleşen insanların kendi boy, oymak, aşiret ve topluluk ya da iskâna öncülük etmiş önemli şahsiyetlerin adlarını yerleşmiş oldukları yerlere vermesinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, ilçedeki köy adları, insani özelliklerin yörede çok önemli bir yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bazı yerleşmelerin iskân tarihi açısından önemli bir yeri vardır. Başka bir deyişle bazı köyler, tarihî mekânlar veya kalıntılardan kaynaklanan adlar taşımaktadır. İlçedeki bu grup köy adı sayısının fazlalığı, yörenin eski tarihi dönemden beri önemli bir yerleşim alanı ve binlerce yıllık yerleşim tarihi boyunca medeniyetlerin pek çok tarihi kalıntı bırakmış olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Gerçekten de, Birecik ilçesi ve çevresi yüzyıldan beri konar-göçer toplulukların yerleşmesine sahne olmuş bir yöredir. Bu göçebe yaşantı şeklinin bir sonucu olarak bölgede; ağıl, dam, oba, mezra, divan gibi temelde göçebe hayvancılık faaliyetlerinin eseri olan geçici kırsal yerleşme şekilleri ortaya çıkmıştır. Zamanla sürekli oturulur hale gelen bu gibi yerleşmeler ağıl, dam, oba, mezra, divan gibi geçici yerleşme şekilleriyle bağlantılı adlar taşımaktadır. Günümüzdeki bu yerleşme adları, geçmişte sürdürülen göçebe yaşantının hatıralarını taşıyan köy adları örneklerini oluşturmaktadır.

Birecik ilçesindeki bazı köyler de adlarını, ekonomik çevre unsurlarından olan tarım faaliyetlerinden almıştır. Nitekim bağcı, bağlar, bahçe gibi köy adlarından, tarım alanlarında yapılan tarım faaliyetlerinin ne olduğu konusunda bazı ipuçları elde etmek mümkün olmaktadır. Sımaklı, Meyanca, Bağlarbaşı gibi köy adları, yörede yetiştirilen tarım ürünleri hakkında bir fikir vermektedir.

Köy yerleşmelerinin önemli bir kısmının adları fizikî coğrafya unsurlarından etkilenilerek verilmiştir. Bu bağlamda, yöre insanının ad koymada yaşadığı doğal çevreden etkilendiği söylenebilir. İlçedeki yerleşmelerin adlandırılmalarında fiziki coğrafya özelliklerinden en çok, topografik şekiller ile hidrografik özelliklerin etkili olduğu; bu unsurları sırasıyla litolojik özelliklerle, hayvanlarla, hava olayları ile ilgili, coğrafi yönlerle ilgili köy adları takip ettiği görülmektedir. Bütün bunlara dayanarak, Birecik ilçesinin engebeli bir topografik yapıya sahip olduğu ve buna bağlı olarak da yörenin doğal çevre özelliklerinin büyük bir çeşitlilik gösterdiği sonucunu çıkarma imkânı vardır.

KAYNAKÇA

- Akbıyık, M. (2016) Siverek İlçesi Köy Yerleşmelerinin Toponimik Analizi. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/8 Spring 2016, p. 1-24, ISSN: 1308-2140, www.TurkishStudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9551> ANKARA-TURKEY
- Açanal, H. (1997). Urfa Tarihi (M.Ö. 2000-M.S. 1400), Surkav Yayınları, Ankara.
- Alagöz, C. A. (1984). *Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler*. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. s. 11-23, Ankara.
- Aliağaoğlu, A. Uzun, A. (2011). *Şehirselsel Toponimi (Hodonimi): Türkiye İçin Bir Tipoloji Denemesi*. Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt, 9 (2), s. 123-133 Ankara.
- Andreasyan, D. H. (1978). Urfalı Meteos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. 2. Baskı, TTK. Yay. Ankara
- Aytaç, A. S. Çağlak, S. Bozdağ, E. Çiftçi, C. (2014). *Karacadağ'da (Şanlıurfa-Diyarbakır) Kış Turizmi Potansiyelini Belirleyen Fiziki Coğrafya Etmenleri*. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Vol ume 9/5 Spring 2014, p. 293-305, Ankara-Turkey
- Bulut, S. Albayrak, A., Oral, M., Bıçakçı, Ç. (2018). *Giresun İli Tirebolu İlçesi Meskûn Yer Adları Üzerine Bir İnceleme*. Turkish Studies Language / Literature Volume 13/28, Fall 2018, p. 1065-1102, ISSN: 1308-2140, www.TurkishStudies.net, DOI:10.7827/TurkishStudies.14654, Ankara/TURKEY
- Doğanay, H. (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. MEB Yay. No:2982, s.338, İstanbul.
- Doğru, A. M. (1978). *Köy Adları ve Anadolu'nun Geçmişi*. Türk Folklor Araş. Cilt:17, S: 342, s. 8197-8199, İstanbul.
- Elmastaş, N., Şahinalp, M.S., Günal, V. (2011). *Bitlis İli Köy Adlarına Coğrafi Açından Bir Yaklaşım*, VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu (3-7 Ekim 2011), Bitlis
- Emiroğlu, M. (1984). *Bolu Yöresi Yer Adları*. Türk Yer Adları Sempozyumu. s. 181-200, Ankara.
- Eren, H. (1965). *Yer Adlarımızın Dili*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1965, s. 155-165, Ankara
- Eröz, M. (1984). *Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları*. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. s. 43-53, Ankara.
- Göney, S. (1976). *Adana Ovaları-I*. İst. Üniv. Yay No:2162, s.114 İstanbul.
- Güenal, V. (2012). Batman'da Cadde Adlandırılmaları: Toplumsal Bellek Oluşturma ve Şehirselsel Mekâna Hâkim Olma Çabaları. *Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 25, Ocak – 2012 İstanbul*
- Güner, İ, Ertürk, M. (2015). *Nesnelerine ve Kökenlerine Göre Milas İlçesi Yer Adları*, Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati DOĞANAY, Atatürk Üniversitesi Yayınları. s.137-193 Erzurum
- Halinçe, M. (2013). *Vatan Topraklarındaki İmza: Türk Yer Adları, Zile Kazası Örneği (1455-1575)*. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/2, Winter 2013, p. 89-135, ANKARA-TURKEY
- İbret, B. Ü. (2013). *Çankırı'da Köy Adları Üzerine Coğrafi Açından Bir İnceleme*. Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı/Yıl, 7, s. 53-79, İstanbul.

- Karaboran, H. (1984).*Türkiye’de Mevki Adları Üzerine Bir Araştırma*. Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984), Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor
- Şahin, İ. (2011).*Yer adları Bilimi Araştırmalarında Mikrotoponiminin Yeri, Önemi Ve Araştırma Yöntemi: Tırnak Köyü (İçel/Gülnar) Örneği*. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011, p. 1807-1830, Ankara-Turkey
- Tanoğlu, A. (1966). *Nüfus ve Yerleşme*. İst. Üniv. Yay. No:1183, s.228, İstanbul.
- Tardu, T. (1987), *Akçakale Grabeni’nin Yapısal-Stratigrafik Özellikleri ve Petrol Potansiyeli*, Türkiye 7. Petrol Kongresi, TMMOB Petrol Mühendisleri Odası- TPJD, Petrol Jeologları Derneği, ss. 36-40, Ankara.
- Tosun, İ., Koç, A. (2018) *Tunceli İli Adlarının Köken, Yapı Ve Anlamları*. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/34, p. 411-421, ISSN: 1308-2140, www.Turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12596>, ANKARA-TURKEY
- Tuan, Y. F. (2005) “*Mekân ve Yer: Humanist Perspektif*”, 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi, İçinde Yılmaz Arı (Editör): 119-134, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Tunçel, H. (2000).*Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt, 10, Sayı, 2, s. 23-34, Elazığ.
- TDV İslâm Ansiklopedisi (1992) Birecik Maddesi 6. cilt, 187-189 İstanbul
- Umar, B. (1993). Türkiye’de Tarihsel Adlar, İnkılap Kitabevi, s:735, İstanbul.
- Yağmur, Ö. (2014). *Höbek Köyü Yer Adları Üzerine Bir İnceleme*. Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, Cilt/Sayı, XLIX, s. 243-264, İstanbul.
- Yavuz, M. Şenel, S. (2013). *Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü*. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer .Turkey.
- Yediyıldız, B. (1984).*Türkiye’de Yer Adları Verme Usulleri Ve Yer-Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi*. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. s. 25-45, Ankara.
- Yıldırım, D. (1984)*Coğrafya’dan Vatan’a Geçiş Ve Vatan İle Göç Ediş Problemi*. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. s. 157-168, Ankara.
- Zaman, M. (2004). *Vakıfkebir İlçesinin Coğrafyası*. Atatürk Üniversitesi yayınları No: 937, Fen – Edebiyat Fakültesi yayınları No: 102, Araştırma Serisi No: 73, Erzurum.